

'De democratie is tot zelfmoord in staat, dus die moet je beschermen'

In een aantal Europese landen bevindt de democratische rechtsstaat zich in de gevarenzone. In toenemende mate bewegen landen zich af van essentiële Europese kernwaarden als pluralisme, verdraagzaamheid en solidariteit. Een belangrijke oorzaak is de vervreemding van burgers van de instellingen van de democratische rechtsstaat.

Dit was één van de conclusies van een publieksdebat op 14 november jl. in Nieuwspoort naar aanleiding van het advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) 'De wil van het volk? De erosie van de democratische rechtsstaat'. Vragen die aan bod kwamen waren onder meer: Hoe diep zit de maatschappelijke vervreemding bij burgers ten opzichte van de democratie en rechtsstaat? Welke gevolgen heeft dit voor Europese samenwerking? En wat zijn mogelijke oplossingen?

Organisatoren: AIV, Instituut Clingendael en NGIZ

Inleider: Jan Rood (NGIZ-voorzitter)

Moderator: Lily Sprangers (LeidenAsiaCentre)

Panellleden: Ernst Hirsch Ballin (AIV), Thomas von der Dunk (Cultuurhistoricus), Bastiaan Rijpkema (Universiteit Leiden) en Jan Marinus Wiersma (Instituut Clingendael).

Maatschappelijke vervreemding

De democratische rechtsstaat in Europa staat onder druk, leidt Ernst Hirsch Ballin het debat in. Veel burgers zijn teleurgesteld over wat de democratische rechtsstaat hen, vooral in sociaal opzicht, heeft opgeleverd. Zij voelen zich vervreemd van de instellingen waarop de democratische rechtsstaat berust, constateert Hirsch Ballin. In toenemende mate geven burgers hun vertrouwen aan politici die het minder nauw nemen met de democratische rechtsorde, zoals in Hongarije, Polen, maar ook buiten Europa zoals in Turkije en de Russische Federatie. Deze ontwikkeling vindt al langer plaats maar de laatste jaren worden de gevolgen in heel Europa zichtbaar nu meer

gekozen politici zich tegen de legitimiteit van instituties van de democratische rechtsstaat beginnen te keren.

Aanvallen op democratische en rechtstatelijke kernwaarden waarbij minderheden worden uitgesloten, oppositionele politici worden zwartgemaakt, mediavrijheid wordt ingeperkt, en legitimiteit van onafhankelijke rechtspraak aangetast, resulteren erin dat het systeem van *checks and balances* niet langer werkt. Zonder de garantie van bepaalde grondrechten en een onafhankelijke rechterlijke macht kan de meerderheid echter de minderheid uitsluiten of zelfs domineren. Democratie en rechtsstaat zijn daarom niet los verkrijgbaar. Kortom, de democratie, ooit begonnen als emancipatiebeweging, 'dreigt haar eigen kinderen te verslinden', aldus Hirsch Ballin.

Ernst Hirsch Ballin opent het debat

Thomas von der Dunk stelt dat de verzuiling en verwaarlozing van onderwijs ertoe hebben geleid dat er te weinig discussie gevoerd is over wat burgers van de democratie verwachten. Het vertrouwen van burgers in de democratische rechtsstaat steunt volgens hem op twee pijlers: rechtvaardigheid en transparantie. Het vertrouwen van burgers daarin is geschaad, voornamelijk bij lager opgeleiden en minderbedeelden, redeneert Von der Dunk. De

lasten in de samenleving worden oneerlijk verdeeld en 'achterkamertjespolitiek' neemt toe. Een goed voorbeeld is volgens hem de bankencrisis waarvoor geen van de aanstichters juridisch is vervolgd. Overheden zijn zo steeds meer een speelbal van de financiële markten geworden (zie bijvoorbeeld het afschaffen van de dividendbelasting) in plaats van beschermer van fundamentele rechten van de burger. 'Dit druist bij veel burgers tegen het rechtvaardigheidsgevoel in,' aldus Von der Dunk.

Europese samenwerking

Waar Von der Dunk het draagvlak in de samenleving voor democratie belicht, besteden Bastiaan Rijkema en Jan Marinus Wiersma aandacht aan de Europese dimensie van de erosie van de democratische rechtsstaat. Binnen de Europese Unie (EU) springen Hongarije en Polen in het oog als landen die afdrijven van Europese kernwaarden. 'Er worden schijnbaar neutrale wetten aangenomen, maar die zijn in feite heel nadelig voor de controlerende macht,' aldus Rijkema. In Hongarije, licht hij toe, is het aantal zetels in het parlement verlaagd en zijn de kiesdistricten op zo'n manier heringedeeld dat het de regerende partij bevoordeelde. De Fidesz-partij van Viktor Orbán kon daardoor met slechts 45 procent van de stemmen een tweederde meerderheid in het parlement behalen. Vervolgens kon Fidesz de grondwet naar eigen inzicht wijzigen. In Polen gebruikt de PiS-partij min of meer dezelfde tactieken, volgens Rijkema.

V.l.n.r.: Jan Marinus Wiersma, Thomas von der Dunk, Lily Sprangers en Bastiaan Rijkema tijdens het debat

Rijkema geeft aan dat het lastig is voor de Europese Commissie om Hongarije en Polen aan

te pakken. In de eerste plaats omdat de EU zelf onder druk staat, maar ook omdat de instrumenten die de commissie ter beschikking heeft om staten aan te spreken op afwijkend gedrag 'wat onhandig' zijn. De zogenaamde artikel 7-procedure van het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU) kan ingezet worden als sprake is van een ernstige schending van de waarden van de EU door een lidstaat, waarna sancties kunnen worden opgelegd, inclusief het ontnemen van stemrecht in de Raad. Dit instrument kan echter alleen worden ingezet bij unanimitie van de lidstaten. 'Als er een probleem is met Polen, hoeft Hongarije maar zijn vinger op te steken,' redeneert Wiersma, 'en de dialoog is afgelopen.' Hongarije heeft volgens Rijkema inmiddels twee keer openlijk aangegeven sancties tegen Polen te zullen blokkeren. Gelijkgestemde lidstaten kunnen elkaar dus het hand boven het hoofd houden.

De panelleden zijn het voorts eens dat landen zich niet graag door anderen laten vertellen hoe ze democratisch moeten zijn. Immers, 'de basis van democratie is nationaal,' stelt Wiersma. Een 'Europese demos' ontbreekt volgens Von der Dunk. De eerste verdedigingslinie van landen, zo meent ook Rijkema, is altijd 'dit is onze soevereiniteit.' Desalniettemin menen de panelleden dat het EU-lidmaatschap een belangrijke rem kan zijn voor landen waar het met de democratisch rechtsstaat de verkeerde kant op dreigt te gaan.

Hand in eigen boezem steken

Voor Wiersma werd de problematiek omtrent democratie vooral duidelijk toen hij als lid in het Europees Parlement (EP) betrokken was bij de toetreding van nieuwe lidstaten tot de EU, waaronder Roemenië en Bulgarije. Hij meent dat voorafgaand aan hun toetreding weliswaar veel overleg werd gevoerd over de criteria voor de democratische rechtsstaat waaraan zij moesten voldoen, maar dat de hervormingsbereidheid bij de nieuwe lidstaten stopte op het moment dat hun toetreding een feit was. In feite moeten EU-lidstaten elkaar dus maar vertrouwen op het naleven en waarborgen van de democratische rechtsstaat, aldus Wiersma. Hij is van mening dat in het EP onvoldoende is gerealiseerd dat in de nieuwe lidstaten, ook bij de elite, de democratie nog onvoldoende was ingebed in de samenleving. 'Er was wel democratie, maar er waren te weinig democraten,' stelt Wiersma.

Hirsch Ballin onderschrijft deze Europese onachtzaamheid. Daardoor wordt niet adequaat gereageerd op landen die lijken af te stevenen op een andere machtsorde, waarin één partij of zelfs één persoon alle macht naar zich toetrekt. 'We falen gezamenlijk,' beweert Wiersma. Hij is bijvoorbeeld van mening dat de politieke fracties in het EP te weinig druk uitoefenen op Hongarije. De banden met partijen die de 'fout in gaan' worden bijna nooit verbroken. 'Daar zouden we harder in moeten zijn,' aldus Wiersma. Is de meerpartijdemocratie misschien failliet, vraagt Von der Dunk zich af. Wiersma meent dat een ondemocratisch klimaat in landen het gevolg is van een gebrek aan engagement bij de burger. 'We kunnen wel wijzen naar Rusland, Turkije, Hongarije en Polen, maar we zijn zelf ook niet genoeg in gesprek met elkaar,' aldus Wiersma. Een tweepartijdemocratie zoals in de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk is in ieder geval niet de oplossing, menen de aanwezigen, omdat de weg naar de macht dan snel gekaapt is.

Geitenpaadje

Rijkema stelt dat de democratie tot zelfmoord in staat is. Met meerderheid van stemmen kunnen minderheden immers worden uitgesloten. In het ergste geval kan de democratie zelfs door de meerderheid worden afgeschaft. Dit roept de vraag op hoe de democratische rechtstaat weerbaarder gemaakt kan worden. 'Met wet en regelgeving alleen winnen we deze zaak niet,' werpt Lily Sprangers op. Het is volgens haar belangrijk dat we begrijpen waarom burgers zich aangetrokken voelen tot partijen of leiders die het minder nauw nemen met de democratische rechtsstaat. Hirsch Ballin sluit zich hierbij aan: 'Er is reëel slachtofferschap, er zijn mensen die echt sociaal in het nauw zijn gekomen.' Von der Dunk vindt dat er met name meer oog moet zijn voor de minderbedeelden. Ook vanuit de zaal wordt aangegeven dat publieke middelen evenwichtiger verdeeld moeten worden over de samenleving. Von der Dunk benadrukt nogmaals dat overheden moeten opereren zoals van hen verwacht wordt: rechtvaardig en transparant.

Hirsch Ballin spoort de regering aan zich binnen de EU in te zetten voor een periodieke *peer review* over het functioneren van de democratische rechtsstaat in de EU-lidstaten. Wiersma ziet wel wat in dit instrument waarmee vertegenwoordigers van de lidstaten elkaar bevragen op de kwaliteit van de rechtsstaat en

zo nodig voorstellen voor verbetering doen. 'Op die manier zet je de Orbáns in Europa voor schut wanneer ze niet voldoen aan deze waarden.' Wiersma tekent wel aan dat lidstaten niet graag met zo'n instrument instemmen. Hier is dan ook nog wat lobbywerk vereist. Hirsch Ballin pleit voorts nadrukkelijk voor een 'profession to profession'-benadering: rechtstreekse contacten tussen professionals op het terrein van recht, onderwijs en cultuur waarbij wederzijds ervaringen worden uitgewisseld. Deze 'maatschappelijke diplomatie' kan worden ondersteund met een uitbreiding van het Nederlandse ambassadenetwerk. 'Daarmee kan het vlammetje van de democratie in deze landen brandend gehouden worden', aldus Hirsch Ballin.

Het publiek in Nieuwspoor

Rijkema ziet een 'geitenpaadje' om Hongarije en Polen tot ander gedrag aan te sporen. Hij wijst daarbij op de aanbeveling in het AIV-advies om de ontvangst van EU-subsidies te koppelen aan criteria op het gebied van de democratische rechtsstaat. Hoewel hij het belangrijk vindt om de discussie op gang te houden hierover, hoopt hij vooral dat de problematiek op de politieke agenda eindigt. Hirsch Ballin onderstreept dat het probleem moet worden aangepakt waar het ontstaan is: de maatschappelijke vervreemding ten opzichte van de democratische rechtsstaat. Er moet niet worden voorbij gegaan aan de gevoelens van teleurstelling van burgers in de democratie, want die zijn voor een groot deel legitiem. Een stap in de goede richting is volgens Hirsch Ballin een burger die zich realiseert dat democratie meer is dan de meerderheid die beslist, en dat de rechtsstaat en de rechten van minderheden daarbij horen: 'Democratie en rechtsstaat zijn niet los verkrijgbaar.'